

ŚRĪMAD-BHĀGAVATAM

EKĀDAŚAḤ SKANDHAḤ

Aṣṭāvimśo'dhyāyaḥ

Text 1

Śrībhagavān uvāca---

Parasvabhāvakarmāṇi na praśaṁsen na garhayet

Viśvam ekātmakam paśyan prakṛtyā puruṣeṇa ca. (11.28.1)

Anvayaḥ---Śrībhagavān uvāca---prakṛtyā puruṣeṇa ca (saha) viśvam ekātmakam (eka ātmāntaryāmī yasya tathābhūtam) **paśyan** (vicārayan) **parasvabhāvakarmāṇi** (pareṣām svabhāvān śāntaghoramūḍhātmakān bhāvān tathā karmāṇi ca) **na praśaṁset na garhayet** (nāpi nindet). (*Gauḍīyabhāṣya* 11.28.1)

Anuvāda---Śrībhagavān balilena,---prakṛti o puruṣera sahita ei nikhila viśvake eka antaryāmī-puruṣakartṛka-i niyantrita jāniyā aparera svabhāva o karmasamūhera praśaṁsā vā nindā karibe nā. (*Gauḍīyabhāṣya* 11.28.1)

Śrīdhara Svāmī

Aṣṭāvimśe tu yaḥ pūrvaṁ vistareṇopavarṇitaḥ

Jñānayogaḥ punaś cāsau samāhṛtya nirūpyate.

Idānīm ativistareṇoktam jñānayogaṁ saṅkṣeṇa vaktum āha---**pareṣām svabhāvān** śānta-ghorādīn **karmāṇi** ca. Tatra hetuḥ---**viśvam** iti. (*Bhāvārthadīpikā* 11.28.1)

Vīrarāghavācārya

Yady apy evaṁ dātā tatsārathyādayaś ca praśasyāḥ, apahartrādayas tu nindyās, tathāpi praśaṁsāninde na kuryād ity āha---**pareti**. **Parasyānyasya svabhāvakarmāṇi**---**svabhāvānu-guṇāni** dānāpahārasahakriyādyātmakāni **karmāṇi na praśaṁsen, na cāpi garhayet**, kintu **viśvam ekātmakam** maccharīrabhūtam paśyed ity arthaḥ. Śarīrabhūtam ca jagat **prakṛtyā puruṣeṇa ca** dvyātmakam paśyet. Evaṁ cidacidīśvarayāthātmyajñāno na rāgadveṣanivrṭtyā stutivṛttir iti bhāvaḥ. (*Bhāgavatacandrikā* 11.28.1)

Vijayadhvaja Tīrtha

Hareḥ paramasvāntṛyaṁ, tadadhīnasattākatvena jagato'tyantam asvāntṛyaṁ, etādṛṣatattva-jñānena satyabandhanivartanaṁ, nābhedajñānenetyādikam upadiśaty asminn adhyāye. Tatrātau durjanasvabhāvataktṛtapāpakarmāpraśaṁsanānindābhyaṁ

sajjanasvabhāvata danuṣṭhitapuṇya-karmastutyānindābhyām cāvaśyam avastheyām puruṣeṇeti śikṣayati---**parasvabhāvetyādinā**. ‘**Paro**’ riparamātmanoḥ’ (...) ity atah **paraḥ** śatruḥ, jīvabrahmaṇor vailakṣaṇyasatyatāyāḥ asahamānitvād iti śeṣaḥ. Tasya yaḥ **svabhāvaḥ**, yāni tadācaritāni pāpakarmāṇi, tāni sarvāṇi **na praśaṃset** na praśaṃsayec ca, nindet nindayec ca. Kim ca, **paraḥ** paramātmā---**pare** śrī-nārāyaṇe **svabhāvaḥ** ātmā mano yasya sa tathā; yadvā, **varo** lokabāhyo jñānī, tasya **svabhāvaḥ**, tenācīrṇāni puṇyakarmāṇi ca itarair na garhayet, svayaṃ na garhaic ca, pratyuta praśaṃset praśaṃsayec ca---etādṛśaḥ puruṣo durlabha iti. Tatrāha---**viśvam** iti. **Prakṛtyā** cetanayā **puruṣeṇa** hiranyagarbheṇa saha sthitam **viśvam** ekena paramātmanā vyāptam **ekātmakam paśyan** sa yathārthajñānī bhavitaivāto na durlabha iti anena ‘tathā paśyata eva yathārthajñānam bhavati’ (BTN 11.28.1-2) ity uktam bhavati.

‘Na praśaṃseta nindyāms tu praśaṃsyān naiva nindayet

Ubhayaṃ yaḥ karoty etad asatyāt sa pataty adhaḥ

Yaḥ praśaṃsyān na praśaṃsen nindyo yena na nindyate

So’pi tadvad adho yāti yato’rivad udāsakaḥ’ iti vākyāt ‘parasvabhāva-

karmaṇām praśaṃsā nindā ca na kāryā’ iti pratītarthaḥ kim na syāt? itīyam śaṅkā dūrotsāriteti jñātavyam. (*Padaratnāvalī* 11.28.1)

Jīva Gosvāmī

Atha tādrśe bhaktiyoge bāhyadr̥ṣṭim parityājayitum, athavā bhaktiyogasya sugamatām su-phalatām ca darśayaṣyan durgamādirūpaṃ sasādhanam jñānam āha---**parasveti**.

Prakṛtyā puruṣeṇa saha **viśvam ekātmakam** iti---‘Ādāv ante janānām sad bahir antaḥ parāvaram’ (BP 7.15.57) ityādisaptamaskandhāntavyākhyānarītyā vastutas tu tatsarvāvayavī yaḥ paramātmā, sa evaika ātmā yasya tathābhūtam **paśyan**. Vakṣyate ca---‘Jñānam vivekaḥ’ (BP 11.28.18) ity-ādibhyām. (*Kramasandarbhā* 11.28.1)

Viśvanātha Cakravartī

Aṣṭāvimśe jñānayogaṃ jaganmithyātvavādinām

Advaitadarśinām prākhyat prabhuḥ sarvamataṃ bruvan.

Vedāṣṭasaṅkhyādhikavimśa īrite

mate jagat syāt sad-asat-tathety ubhe

‘Kim asti-nāsti-vyapadeśabhūṣitam’ (BP 10.14.12)

ity uktir asty eva vidher harer api.

Advaitadarśino jñānino hi dvividhā bhavanti. Viśvasyāsya parabrahmopādānakatve’ vaśya-vyākhyeye pariṇāmavāde brahmaṇo vikāraprasaktes tam anaṅgīkṛtya, vivartavādam evāṅgī-kurvāṇā brahmaṇo nirvikāratvam viśvasyāsya tu mithyātvam ācakṣate khalv eke. Anye tu prakṛteḥ svaśaktivāt tadvāraiva parabrahmaṇo jagadupādānatvam, atas tasyāḥ kila vikāritve’pi svarūpatas tadatītasya parabrahmaṇo nirvikāratvam eveti pariṇāmavāde kila na kāpi kṣatiḥ. Tathā coktam bhagavatā---‘Prakṛtir yasyopādānam ādhāraḥ puruṣaḥ paraḥ / Sato’bhivyañjakaḥ kālo brahma tat tritayam tv aham’ (BP 11.24.19) ity atah saty api dvaite prakṛtikāryāṇām tad-ananyatvāt, prakṛteś ca parameśvarānanyatvāt, parameśvarasya tu bahumūrtitve’py aikyād, advaitam eva brahmety āhuḥ---ubhayeśām eva jñānitve’py uttare eva śrībhāgavatasammata-mataḥ. Pūrveśām api madhye ye bhagavadvighrahabhaktadhāmanāmādyatiriktapadārthānām eva mithyātvam vyācakṣate, teṣām matam ādibharatacaritādau kvacit kvacid utṭāṅkitam iti tan-matam api sarvamatajijñāsūm uddhavam āha---**parasvabhāvakarmāṇi** pañcabhiḥ.

Tataḥ param adhyāyaparisamāptiparyantam vivartavādinām pariṇāmavādinām ca mate vyākhyānam tulyam eva, kintu asadādiśabdair vivartavādinām mate avastv evocyate, pariṇāmavādinām mate tu asarvakālasattākam vastūcyate ity etāvān eva bhedo draṣṭavyaḥ. Kāryānām sattve'py acira-sthāyitvam asattvam eveti pariṇāmavādināḥ, kāryānām mithyātvam evāsattvam iti vivartavādina āhur iti tatra tatra vivecanīyam iti. (*Sārārthadarśinī* 11.28.1)

Śukadeva

Sarvārthāvāptihetur hi svārcā bhagavatoditā
Aṣṭāvimśe tu svasyaiva svātantryam jagato na hi
Asvatantrasya devāder guṇadoṣadhiyā kvacit
Stuti-ninde na kartavye harir ity ādideśa ha.

Pūrvādhyāye svapūjayaiva bhagavatā svabhaktasya sarvapuruṣārthaprāptir ukte dānīm tasya tadekaniṣṭhām draḍhayitum kadācit satsaṅgena devarājādiguṇadoṣasravaṇāt tatra rāgadveṣau mābhūtām ity etadartham upadiśann āha---**pareti**. Matpūjakaḥ **pareṣām** devarājādijīvanām **svabhāvakarmāṇi** saumyakrauryādīn svabhāvān śubhāśubhāni karmāṇi ca **na praśamset**, tathā **na garhayen** nindayet. Tathābhāve sādhanam āha---**viśvam** iti. **Eko**'tisayasāmyasūnyaḥ sarvajñaḥ sarvaśaktiḥ svatantrasattāśrayo bhagavān **ātmāntaryāmī** upādānakāraṇam vā yasya tat tathābhūtām manniyamatvena madupādānakatvena madanatiriktam cetanarūpaṁ sarvaṁ jagat **paśyan** pṛthak svatantratvena devādidarśane tu guṇabuddhyā dveṣaḥ syād bhagavad-ātmakatvanāsvatantratvena ca darśane tu nobhayaṁ syād iti bhāvah. Nanu, tathā brahmādi-śvapacāntadeheṣu bhedasya śāstrasiddhatvāt katham ekātmabhāvanā? iti cet, tatrāha---**prakṛtyeti**. Uktasarvavidhadehānām aṣṭavidhaprakṛtikāryatvāviśeṣād aikāntmyam aviruddham ity arthaḥ. Nanv evam api sarvadeheṣv ātmana ekatvam sarvāntarvṛttisukhaduḥkhādijñānam sarveṣām samānam syād ahantvamayam ityādi-pratyayānām vibhāgābhāvaś ca syāt ātmanaḥ prati deham svarūpato bhinnatvāṅgikāre nānātmakatvam eva viśvasya syād iti cet, tatrāha---**puruṣeṇa ceti**. Bhagavadātmakasanātanatadamśatanniyamatattantrasvarūpatvena jīva-kṣetrañāḥkṣarādiśabdābhidheyena **puruṣeṇa** puruṣatvena caikātmakatvam, uktasvarūpasya sarvadeheṣu samānatvād ity arthaḥ. (*Siddhāntapradīpa* 11.28.1)

Bhakti Siddhānta Sarasvatī

Viśvera darśakasūtre sva-para-bheda avasthita. Anyera prakṛti o kāryera praśamsā vā nindā karā kartavya nahe; yehetu guṇajāta jagat puruṣe prakṛtaguṇera dvārāi āropita ha-iyā kāryasamūha sṛṣṭi kare. Bhokṛbhogyabhāve viśvera avasthāna. Viśvake nirviśeṣarūpe darśana-kāle guṇakṣubdha karibāra yatna karile draṣṭā, dṛśya o darśana---ei trividha vibhāgera astitva thāke nā. Kintu nitya vaikuṇṭhe guṇatrayera samāveśa nāi. Tathāya bhagavānera cicchaktitraya cicchaktipariṇāti prakāṭita kariyāchena. Viśve guṇatrayera prābalya evam ekerā anyera upara ādhipatyā thākāya uccāvacabhāve anupādeyatā o heyatā praveśa kariyāche. Nindā vā praśamsā viśvera dharma. Vaikuṇṭhe airūpa nindādiheyabhāva nāi evam guṇatraya ha-ite tathākāra kriyāsamūha sampādita haya nā. (*Gauḍīyabhāṣyavivṛti* 11.28.1)

References

Reference 1: Jīva Gosvāmī quotes the first half of *Bhāgavata Purāṇa* 17.15.57 from the teachings of Nārada to Yudhiṣṭhira. The text, Śrīdhara Svāmī's *Bhāvārthadīpikā*, Jīva Gosvāmī's *Kramasandarbhā*,

Viśvanātha Cakravartī's *Sārārthadarśinī* and Ānandatīrtha's *Bhāgavatatātparyanirṇaya*, as well as Bhakti Siddhānta Sarasvatī's *Gauḍīyabhāṣya* with *anvaya* and *Baṅgānuvāda*, follows:

**Ādāv ante janānām sad bahir antaḥ parāvaram
Jñānam jñeyam vaco vācyam tamo jyotis tv ayaṁ svayam.**

(*Bhāgavata Purāṇa* 7.15.57)

Anvayaḥ---**Janānām** (dehādīnām) **ādau** (kāraṇatvena ādau) **ante** (avadhitvena ante) **bahiḥ** (bahir-bhogyam) **antaḥ** (antarbhogyam) **parāvaram** (param utkr̥ṣtam uccam avaram apakr̥ṣtam nīcam) **jñānam** (buddhiḥ) **jñeyam** (bodhyam) **vacah** (nāma) **vācyam** (rūpam) **tamaḥ** (aprakāśaḥ) **jyotiḥ** (prakāśaḥ yat) **tu** (tat tu) **sat ayaṁ svayam** (sarvam ayaṁ jñānī svayam eva na tu asmāt vyatiriktaṁ vastu kiñcid asti yena muhyed ity arthaḥ). (*Gauḍīyabhāṣya* 7.15.57)

Anuvāda---Dehādīra ādite evam ante ye sadvastu vartamāna āchena, yāhāte bhogya o bhoktā evam utkr̥ṣṭa o apakr̥ṣṭa jñāna, jñeya, vācyā eva andhakāra o jyotiḥ sei jñānī jīva-i. (*Gauḍīyabhāṣya* 7.15.57)

Śrīdhara: Tatra hetum āha---**ādāv** iti. **Janānām** dehādīnām **ādau** kāraṇatvena **ante** cāvadhritvena yat **sat**, tathā **bahir** bhogyam **antar** bhoktṛ **paramam avaram** ca uccanīcam. **Tamo** aprakāśaḥ, **jyotiḥ** prakāśaḥ, tat **tu** sarvam **ayaṁ jñānī svayam** eva. Na tv asmād vyatiriktaṁ vastu kiñcid asti yena muhyed iti bhāvaḥ. (*Bhāvārthadīpikā* 7.15.57)

Jīva Gosvāmī: Jagatas tadananyatve yuktiṁ vivṛṇoti pañcabhiḥ---**ādāv ante** iti. **Janānām** dehādīnām **ādau** kāraṇatvenānte cāvadhritvena yat paramātmalakṣaṇam sarvakāraṇam vastu **sad** vartamānam, tad eva **svayam bahir** bhogyam **antar** bhoktṛ **param avaram** ca uccanīcam **tamo** prakāśaḥ, **jyotiḥ** prakāśaś ca sphurati, nānyat. Anyasya tadvinā svataḥphuraṇānirūpyatvād iti bhāvaḥ. (*Kramasandarbhā* 7.15.57)

Viśvanātha: Atra 'sarvam brahma' iti bhāvenaiva mohābhāvenaiva hetur ity āha---**ādāv** iti. **Janānām** dehādīnām **ādau** kāraṇatvena **ante** cāvadhritvena yat **sat** svayam brahma, tad eva **bahir** bhogyam māyikām vastu **antar** bhoktṛ jīvaṁdaṁ parāvaram utkr̥ṣtanikr̥ṣtātmakam. **Jñānam** indriyam **jñeyam**, śabdādi **vaco** ghaṭapaṭādi **vācyam**, jātyādi **tamo** jīvasyāvidyā **jyotiḥ** vidyā, tasmāt vyatiriktaṁ vastu kim api nāsti yena muhyed iti bhāvaḥ. (*Sārārthadarśinī* 7.15.57)

Madhva: Glāpakatvāt **tamaḥ**. (*Bhāgavatatātparyanirṇaya* 7.15.57)

Reference 3: Viśvanātha Cakravartī includes the third quarter of *Bhāgavata Purāṇa* 10.14.12 in his second introductory verse: Kim asti-nāsti-vyapadeśabhūṣitam. The entire text of *Bhāgavata Purāṇa* 10.14.12 from Brahmā's hymn of praise to Kṛṣṇa (*Brahmastuti*), with Śrīdhara Svāmī's *Bhāvārthadīpikā*, Jīva Gosvāmī's *Laghuvaiṣṇavatoṣaṇī*, and Viśvanātha Cakravartī's *Sārārthadarśinī*, as well as Bhakti Siddhānta Sarasvatī's *Gauḍīyabhāṣya* with *anvaya* and *Baṅgānuvāda*, follows:

**Utkṣeṣaṇam garbhagatasya pādayoḥ
kiṁ kalpate mātur adhokṣajāgase
Kim asti-nāsti-vyapadeśabhūṣitam
tavāsti kukṣeḥ kiyad apy anantaḥ.**

(*Bhāgavata Purāṇa* 10.14.12)

Anvayaḥ---(He) **adhokṣaja**, (prākṛtajñānāviśaya,) **garbhagatasya** (māṭṛkukṣisthitasya santānasya) **pādayoḥ utkṣeṣaṇam** (kukṣimadhye eva pādayugasya ūrdhvacālanam) **kiṁ mātuh āgase** (aparādhāya) **kalpate** (bhavati na bhavati ity arthaḥ, tathā tvam api kukṣau carācaradhāraṇāt māṭṛrūpaḥ ataḥ asmākaṁ garbhagataśiśusadr̥śānām aparādhāḥ sahanīya eva ity āha) **asti nāsti vyapadeśabhūṣitam** (bhāvābhāva-śabdavācyam sthūlasūkṣmakāryakāraṇādīśabdavācyam vā) **kiyat api** (kiñcid vastu) **tava kukṣeḥ** (tava jāṭharasya) **anantaḥ** (bahiḥ) **asti kim?** (nāsti eva ity arthaḥ). (*Gauḍīyabhāṣya* 10.14.12)

Anuvāda---He adhokṣaja, garbhagata santāna mātāra udare thākiyā pādayugala ūrdhve kṣeṣaṇa karile ki mātā tāhāte aparādhā mane karena? Seirūpa nijakukṣite carācara dhāraṇa karāya āpani-o māṭṛsvarūpa baliyā santāna tulya āmāra aparādhā grahaṇa karibena nā. Ei brahmāṇḍe bhāva, abhāva athavā sthūla, sūkṣma, kārya, kāraṇa prabhṛti śabda vācyā kona padārtha āpanāra bāhire āche ki? (*Gauḍīyabhāṣya* 10.14.12)

Śrīdhara Svāmī: Utkṣepaṇam iti. Api ca **garbhagatasya** śiśoḥ **pādayor utkṣepaṇam mātuḥ kim** aparādhāya bhavati loke. **Asti-nāsti-vyapadeśābhyām** bhāvābhāvaśabdābhyām sthūlasūkṣmakārya-kāraṇaśabdair vā **bhūṣitam** abhihitam. Eteṣāṃ śabdānām **bhūvi** viṣaye **uṣitam** sthitam iti vā. Sarvaṃ vastv ity arthaḥ. He **adhokṣaja! Tava kukṣer** anantar bahiḥ **kiyad api** kiñcinmātram api kim asti? Na kiñcid astīty arthaḥ. Ataḥ sarvasya tava kukṣigatatvena mamāpi tathātvān mātrvattvayā me'parādhāḥ soḍhavya iti bhāvaḥ. (*Bhāvārthadīpikā* 10.14.12)

Jīva Gosvāmī: Kim ca, mādrśaiḥ kriyamāṇo'py aparādhāḥ tvayi na ghaṭetaiva, yatas tādrśā'nantakoṭi-brahmāṇḍanātho'pi tvam asmatkṛpayaitad ekabrahmāṇḍam api mātevodare vidhāya virājasa iti dviṭīyapuruṣabhedahiranyagarbhāntaryāmipradyumnaviśeṣapuruṣatvena stauti---**utkṣepaṇam** iti. **Adhokṣajeti**, 'svaniyamyatvena **adhāḥ** kṛtam **akṣajam** indriyaṃ sāmārthyaṃ yena'---he tādrśeti mamendriasyāpi tvadvaśatvān na mayi mūḍhe dīne'parādhō gṛhītavya iti bhāvaḥ. **Kukṣi**-śabdenātra samaṣṭijīvasya sūkṣmadeharūpahiraṇyagarbhasthūladeharūpavirājor vyāpako'cintyaśaktimayas taddeha evocyate. Yadvā, '**garbhagatasya** garbhapraviṣṭasya' iti atigūḍhatā dyotitā yathā tasya tathāiva mamety arthaḥ. Tasya **pādayor utkṣepaṇam** tābhyām tāḍanaṃ yathā mātur jāṭhare **mātur āgase**'parādhāyeti **kiṃ kalpate**, kintu **na kalpate** na manyate, api tu harṣāya bhavati mama garbho'stīti jīvanty evety arthaḥ. Tathā tvayā'pi mānanīyaṃ nāparādhāyeti bhāvaḥ. Nanu, sa tadudarastho vartate tvam kim mamodare tiṣṭhasīti cet, tatrāha---**kim astīti**. 'Astīdam' iti mīmāṃsakāḥ vadanti. 'Nāsti' iti sāṅkhyā vadanti, **viśeṣeṇa** apadeśamātrab**hūṣitam** 'vandhyāputravat' iti anīśvarasāṅkhyā vadanti, etaiḥ śāstravādaiḥ pratyakṣataś ca yad **bhūṣitam** prakāśitam, tat **kiyad api tava** hiraṇyagarbhāntaryāmiṇaḥ puruṣasya **kukṣer** udarasya anantarbahir evāsti kim vada nāsty eva bahiḥ sarvādhiṣṭhānatvāt aham api tarhy evāsmīti aparādhāḥ kṣantavya iti bhāvaḥ. Yadvā, **asti-nāsti-vyapadeśena** kathanena **bhūṣitam** svasvamatyā śobhitam tad anyad api **kiyat** asmadādikaṃ sarvam api **tava kukṣer** bahir nāsty evety arthaḥ. Asti janma nāsti nāso vyayo nāsty evety arthaḥ. **Bhūṣitam** iti. (*Laghuvaiṣṇavatoṣaṇī* 10.14.12)

Viśvanātha Cakravartī: Kim ca, mamāparādhō'vaśyaṃ soḍhavyo yatas tvam māteti dviṭīyapuruṣeṇa padmanābhena sahaikyam bhāvayann āha---**utkṣepaṇam** iti. **Garbhagatasya** śiśoḥ **pādayor utkṣepaṇam mātuḥ kim** aparādhāya bhavati, naiva **astīti nāstīti** vā **vyapadeśena bhūṣitam** paramataṃ vikhaṇḍya, svamatasthāpanam samucitopapattibhiḥ satyatvena mithyātvena vā susthirīkṛtam vastu jagadrūpaṃ **kiyad api** ekatvabhuvanātmakam api kim **tava kukṣer** anantarbahir asti, api tv antar eva ato mamāpi tvatkuṣitgatatvāt putrasya mātṛā tvayā aparādhāḥ soḍhavya eva---'Pitāham asya jagato mātā dhātā pitāmahaḥ' (BG 9.17) iti tvadukter ity arthaḥ. (*Sārārthadarśinī* 10.14.12)

Reference 4: Viśvanātha Cakravartī cites *Bhāgavata Purāṇa* 11.24.19 from the teachings of Kṛṣṇa to Uddhava. The text, Śrīdhara Svāmī's *Bhāvārthadīpikā*, Rādhāramaṇa Dāsa Gosvāmī's *Dīpinīvyākhyā*, Viśvanātha Cakravartī's *Sārārthadarśinī* and Ānandatīrtha's *Bhāgavatātātparyanīrṇaya*, as well as Bhakti Siddhānta Sarasvatī's *Gauḍīyabhāṣya* with *anvaya* and *Baṅgānuvāda*, follows:

**Prakṛtir asyopādānam ādhāraḥ puruṣaḥ paraḥ
Sato'bhivyañjakaḥ kālo brahma tat tritayam tv aham.**

(*Bhāgavata Purāṇa* 11.24.19)

Anvayaḥ---Asya sataḥ (kāryasya) **upādānam yā prakṛtiḥ** (yaś ca tasyāḥ) **ādhāraḥ** (adhiṣṭhātā) **paraḥ puruṣaḥ** (yaś ca guṇakṣobheṇa tasyāḥ) **abhivyañjakaḥ kālaḥ** (bhavati) **tat tritayam tu brahma** (brahmarūpaḥ) **aham** (aham eva bhavāmi, na tu pṛthag ity arthaḥ).

Anuvāda---Ei satkāryera upādāna prakṛti, prakṛtira adhiṣṭhātā puruṣa evaṃ tāhāra abhivyañjaka kāla, ei padārthatraya āmāra-i svarūpa, āmā ha-ite bhinna nahe. (*Gauḍīyabhāṣya* 11.24.19)

Śrīdhara: Nanu, tathāpi prakṛtipuruṣakālānām akāryabhūtānām bhinnatvāt katham adviṭīyatā? Tatrāha---**prakṛtir** iti. **Asya sataḥ** kāryasyopādānam yā **prakṛtiḥ** prasiddhā, yaś ca tasya **ādhāro**'dhiṣṭhātā **paraḥ puruṣo**, yaś ca guṇakṣobheṇā**abhivyañjakaḥ kālas, tat tritayam** brahmarūpo'ham eva, na tu pṛthak. Prakṛteḥ śaktitvāt puruṣakālayor apy avasthārūpatvāt.

(*Bhāvārthadīpikā* 11.24.19)

Rādhāramaṇa Dāsa Gosvāmī: Prakṛter akāryatvaṁ ‘Mūlaprakṛtir avikṛtiḥ’ (SāṅkhyaK 3) ityukteḥ, puruṣasya tat ‘na vikṛtir na prakṛtiḥ puruṣaḥ’ (SāṅkhyaK 3) ityukteḥ, kālasya tat ‘Anādinidhanaḥ kālaḥ’ (Bhāg 11.3.8) ityukter eva. ‘**Puruṣakālayoḥ**’ iti tatra ‘prakṛtikṣaṇāvasthārūpatvaṁ puruṣasya, ceṣṭātmakāvasthārūpatvaṁ tu kālasya’ iti jñeyam. (*Dīpinī* 11.24.19)

Viśvanātha: Nanu, tarhi parameśvarasya tava katham paramakāraṇatvalakṣaṇam ātyantikasatyatvam? Tatrāha---**prakṛtir hīti. Asya sataḥ** kāryasyopādānaṁ yā **prakṛtiḥ** prasiddhā, yaś cāsyā **ādharmaḥ** keṣāñcin mate adhiṣṭhānakāraṇaṁ **puruṣaḥ**, yaś ca guṇa-kṣobheṇ**ābhivyañjakaḥ kālo** nimittaṁ, **tat tritayaṁ** brahmarūpo’**ham** eva, prakṛteḥ śaktivāt, puruṣasya madamśatvāt, kālasya maceṣṭārūpatvāt, **tat tritayam aham** eva. Evaṁ ca prakṛter jagadupādānatvād eva mama jagadupādānatvam. Kim ca, tasyā vikāritve’pi na me vikāritvaṁ, tasya macchaktitve’pi matsvarūpaśaktivābhāvāt, kintu bahiraṅgaśaktitvam eva, matsvarūpasya māyātītatvena sarvaśāstraprasiddheḥ. (*Sārāthadarśinī* 11.24.19)

Madhva: **Paraḥ puruṣo** hiranyagarbhaḥ, **kālo**’pi rūpāntareṇa sa eva.

‘Kālābhimānī brahmā tu **kāla** ity abhiśabditaḥ

Sarvajīvābhimānī sa **paraḥ puruṣaḥ** ucyate

Prakṛtir nāma tatpatnī prakṛter abhimānīnī

Sā prasūte jagat sarvaṁ sūtram ārabhya sarvaśaḥ’ iti ca.

‘**Ādhāro vyañjakaś** caiva prasavitā ca keśavaḥ

Kālaprakṛtipumsām ca tanmūlaprakṛter api

Ādhāro vyañjakaś caiva sarvasyāpi niyāmakaḥ’ iti ca.

(*Bhāgavatātātparyanirṇaya* 11.24.19)

Bhakti Siddhānta Sarasvatī: Nimitta-kāraṇa bhagavān upādāna-kāraṇe śakti nihita kariyā ṭṭīya padārtha kālera dvārā sei bhagavadvastu ha-ite abhinna---ei vicāra bujhite pārile-i parameśvara, tad-adhīnā prakṛti o kāla---ei tina vastu-i ye bhagavadadhiṣṭhāne anusyūta, tāhā jānā yāya. (*Gauḍīyabhāṣyavivṛti* 11.24.19)

Text 2

Parasvabhāvakarmāṇi yaḥ praśaṁsati nindati

Sa āśu bhraśyate svārthād asaty abhiniveśataḥ. (11.28.2)

Anvayaḥ---Yaḥ parasvabhāvakarmāṇi praśaṁsati nindati (vā) **saḥ asati** (dvaite) **abhi-niveśataḥ** (abhiniveśādd hetoḥ) **āśu** (satvaraṁ) **svārthāt** (jñānaniṣṭhālakṣaṇāt) **bhraśyate** (cyuto bhavati). (*Gauḍīyabhāṣya* 11.28.2)

Anuvāda---Yini aparera svabhāva o karmasamūhera praśaṁsā vā nindā karena, tini dvaitābhi-niveśa nibandhana satvara svārthaviṣaya ha-ite vicyuta ha-iyā thākena.

(*Gauḍīyabhāṣya* 11.28.2)

Śrīdhara

Vipakṣe doṣam āha---**pareti. Svārthāt** jñānaniṣṭhālakṣaṇāt. **Asati** mithyābhūte dvaite’bhini-veśāt. (*Bhāvārthadīpikā* 11.28.2)

Vīrarāghavācārya

Anyathā tv anartha ity āha---**parasvabhāvakarmāṇī. Yaḥ praśaṁsati nindati** ca, **saḥ asati** dehe **abhiniveśataḥ** ātmābhimānāt **svārthād āśu bhraśyate. Svārtho**’tra svādhikṛto jñāna-yogaḥ. (*Bhāgavatācandrikā* 11.28.2)

Vijayadhvaja Tīrtha

Uktārthānaṅgīkāre bādhakam āha---**parasvabhāveti. Paro**’nyo harivimukhatvena nindyas, tasya **svabhāvakarmāṇi** stauti, **paro** varaṅyastutyah śrīhariparāyaṇah, tasya **svabhāva-karmāṇi nindati, sa** puruṣah **asatyābhiniveśato** mithyājñānābhiniveśataḥ **svasthānād bhraśyate** andhaṁ tamo yātīty anvayaḥ. ‘Yaḥ praśaṁsyān na praśaṁset’ (Satkāra/BTN 11.28.1-2) ity-āder asyāpy ukta evārthaḥ. (*Padaratnāvalī* 11.28.2)

Jīva Gosvāmī

Svārthāt paramātmābhiniveśāt **asati** tato’nyasmin kalpīte nānāvayavini.
(*Kramasandarbhā* 11.28.2)

Viśvanātha

Vipakṣe doṣam āha---**pareti. Sa** jñānī **svārthāt** jñānaniṣṭhālakṣaṇāt **asati** mithyābhūte dvaite’bhiniveśāt. (*Sārārthadarśinī* 11.28.2)

Śukadeva

Upadiṣṭārthānaṅgīkāre doṣam āha---**parasveti. Paraḥ** śivagaṇeśendradīdevaviśeṣah rājādīḥ puruṣaviśeṣo vā ‘svānukūlabhaktānām sarvābhīṣṭaprado’yam’ iti buddhyā tatsvabhāvakarmāṇi yaḥ puruṣah **praśaṁsati**, tathā ‘abhaktānām aniṣṭakaro’yam’ iti buddhyā svāniṣṭakāritvabhayena parokṣe tatsvabhāvakarmāṇi **nindati** vā, **sa svārthāt---svena** mumukṣuṇopādeyād **arthāt** sarvavedāntasiddhasarvavastuviśayaka-vāsudevātmakatvajñānalakṣaṇād **āsu bhraśyate**. Tatra hetuḥ---‘**asatyābhiniveśataḥ**’ iti. Devamanuṣyāder iṣṭāniṣṭadātṛtvakalpanam **asat**, tasmīn abhiniveśād ity arthaḥ.
(*Siddhāntapradīpa* 11.28.2)

Madhva

‘Na praśaṁseta nindyāms tu praśaṁsyān naiva nindayet
Ubhayaṁ yaḥ karoty etad asatyāt sa pataty adhaḥ
Yaḥ praśaṁsyān na praśaṁsen nindyo yena na nindyate
So’pi tadvad adho yāti yato’rivad udāsakaḥ’ iti satkāre.

Prakṛtyā puruṣeṇa ca sahaikena paramātmanā vyāptam **ekātmakam**. Tathā paśyata eva yathārthajñānaṁ bhavati. (*Bhāgavatātātparyanirṇaya* 11.28.1-2)

Bhakti Siddhānta Sarasvatī

Yini svaparabheda vicāra kariyā ekatra milita nā ha-iyā harikīrtana karena, tini ātmapraśaṁsā-rata ha-iyā aparake nindā karibāra utsāhaviśiṣṭa hana. Praśaṁsā o nindāsamūha---prakṛta-guṇottha, ihā bujhite nā pārāte-i baddhajīvera amaṅgala upasthita ha-iyāche. Ātmasvārthe para-nindā vā parapraśaṁsā nāi. Viśvera karmasamūha nitya nahe---ajñātāmīśra o ānandabādha-yukta; uhā kadāpi ātmavṛttīśabde kathita ha-ite pāre nā. Abhaktakarmīra nindā vā praśaṁsāra nīti tāhāke uccapadāsīna rākhite asamartha. Tāhāra avāśya-i dvitīyābhiniveśa hetu patana haya. (*Gauḍīyabhāṣyavivṛti* 11.28.2)

Text 3

Taijase nidrayāpanne piṅdasho naṣṭacetanaḥ
Māyām prāpnoti mṛtyuṁ vā tadvan nānārthadṛk pumān. (11.28.3)

Anvayaḥ---Taijase (rājasāhānkāra-kārye indriyagaṇe) **nidrayā āpanne** (abhibhūte sati) **piṅda-sthaḥ** (jīvaḥ) **māyām prāpnoti** (yathā manomātreṇa kevalam svapnarūpām

māyām prāpnoti, tato manasi līne) **naṣṭacetanaḥ** (san) **mṛtyuṁ vā** (mṛtyutulyām suṣuptim vā prāpnoti) **tadvat** (tathā) **nānārthadṛk pumān** (dvaitābhiniveśī vikṣepaṁ layaṁ ca prāpnoti).

Anuvāda---Rājasāhānkārajāta indriyagaṇa nidrābhībhūta ha-ite jīva yerūpa manera dvārā kevalamātra svapnarūpā māyāke prāpta haya evaṁ manera-o laya ha-ile naṣṭacetana ha-iyā mṛtyutulyā suṣuptidaśā lābha kariyā thāke, seirūpa dvaitābhiniveśāśīla puruṣa-o vikṣepa evaṁ laya prāpta ha-iyā thāke. (*Gauḍīyabhāṣya* 11.28.3)

Śrīdhara

Bhramśam eva drṣṭāntato darśayati---**taijase** rājasāhānkārakārye indriyagaṇe **nidrayā āpanne** abhibhūte sati **piṇḍastho** jīvaḥ kevalaṁ manomātreṇa **māyām** svapnarūpām **prāpnoti**, tato manasi līne sati **naṣṭacetanaḥ** san **mṛtyuṁ vā** mṛtyutulyām suṣuptim vā **prāpnoti** yathā, **tadvad** eva **nānārthadṛk** dvaitābhiniveśī vikṣepaṁ layaṁ ca prāpnoti. Yathā prajñāsamparkāt viśvasya bhogakṣayalakṣaṇo bhramśaḥ, evaṁ anātmasamparkād ātmano’pi svarūpabhramśa itī bhāvaḥ. (*Bhāvārthadīpikā* 11.28.3)

Vīrarāghavācārya

Asaty abhiniveśasya svārthabhramśahetutvam upapādayati---**taijasa** iti. **Taijasa-**śabdo’trāhānkārakārye dehātmābhīmāne lakṣaṇayā vartate, tasmin **nidrayā** tattulyayā avidyayā dehavilakṣaṇātmayāthātmyajñānena **āpanne** prāpte sati **piṇḍastho** dehastho’pi jīvaḥ **naṣṭa-cetanaḥ** luptasaṁjñānaḥ **mṛtyuṁ vā**. Vāśabda ivārthaḥ. **Mṛtyutulyām māyām** sūkṣmarūpām prakṛtiṁ **prāpnoti**, prakṛtyā tirohito bhavati. **Nānārthadṛk** nānāvīdhadehātmābhīmānī puruṣaḥ prabuddho’pi **tadvat** tattvajñānavirahāt suptakalpa ity arthaḥ. (*Bhāgavatacandrikā* 11.28.3)

Vijayadhvaja Tīrtha

Piṇḍastho dehasthaḥ---‘**Piṇḍo** bole bale sāndre dehāgāraikadeśayoḥ / Dehamātre nivāpe ca golasihlakayor api / Odrapuṣpe ca puṁsi syāt klībam ājīvanāyasoh’ (M 1.13.18) iti medinī. **Tataḥ** svapnottaram. **Naṣṭā cetanā** buddhir yasya sa tathā. Prārabdhasamāptau tadabhāve mṛtyu-tulyām mṛtavaddehendriyābhīmānābhāvāt. **Tadvad** eva yathā prajñāsamparkād viśvasya bhogakṣayalakṣaṇe bhramśa evaṁ anātma-samparkād ātmano’pi svarūpabhramśa itī bhāvaḥ. Svapne yathā vikṣepaṁ suṣuptau layaṁ ca, tatheti. Kim ca, ‘**taijase**’ iti paramātmaikadṛṣyabhāvena **nānārthadṛk pumān** kadācid bahir **naṣṭacetanaḥ** san **māyām** laukikamāyāmayatulyām māyākhyām bhagavadacintyaśaktimayaṁ svapnaṁ yadvat prāpnoti, kadācid bahir antar api **naṣṭacetanaḥ** san **mṛtyuṁ** tattulyām suṣuptim yadvat **prāpnoti**, **tadvad** eva **māyām** tādrśaṁ janmādirūpadehādyabhiniveśaṁ **mṛtyuṁ** dehaparityāgamā ca prāpnuvan bhramati. (*Padaratnāvalī* 11.28.3)

Jīva Gosvāmī

Kim ca---**taijasa** iti. Paramātmaikadṛṣyabhāvena **nānārthadṛk pumān** kadācid bahir **naṣṭa-cetanaḥ** san **māyām** laukikamāyāmayatulyām māyākhyabhagavadacintyaśaktimayaṁ svapnaṁ yadvat **prāpnoti**, kadācid bahir antar api **naṣṭacetanaḥ** san **mṛtyuṁ** mṛtyutulyām suṣuptam vā yadvat prāpnoti, **tadvad** eva **māyām** tādrśaṁ

janmādirūpadehādyabhiniveśam **mṛtyuṁ** deha-parityāgam ca prāpnuvan bhramatīty arthaḥ. (*Kramasandarbhā* 11.28.3)

Viśvanātha

Bhramśam eva drṣṭāntena darśayati---**taijase** rājasāhaṅkārakārye indriyagaṇe **nidrayā** svāpena **āpanne** abhibhūte sati **piṇḍastho** jīvaḥ kevalam manomātreṇa **māyām** svapnarūpām **prāpnoti**, tato manasy api līne sati **naṣṭacetanaḥ** san **mṛtyuṁ vā** mṛtyutulyām suṣuptim vā prāpnoti yathā, **tadvad** eva **nānārthadr̥k** dvaitābhiniveśī vikṣepam layam ca **prāpnotīti**. (*Sārārthadarśinī* 11.28.3)

Śukadeva

Uktārtham drṣṭāntena darśayati---**taijasa** iti. **Taijase** rājasāhaṅkārakārye bāhyājñānakaṛaṇe indriyagaṇe **nidrayā'panne** līne sati **piṇḍastho** jīvo **naṣṭacetano** jñānahīnaḥ san īśvarodbodhitamāyākāryamanogatasamskārajanyatvān **māyām** svapnātmikām **prāpnoti**, tatas tucchabhogānantaram **mṛtyuṁ** suṣuptim maraṇam **prāpnoti** yathā, **tadvan nānārthadr̥k** nānādevamanuṣyādikṛteṣṭārthān paśyati, sa **nānārthadr̥k** duḥkhamīśritāms tucchabhogān prāpya saṁsārī bhavatīty arthaḥ. (*Siddhāntapradīpa* 11.28.3)

Madhva

‘Taijasāhaṅkṛter jāta indriyagrāmake parāt
Nidrayā vaśam **āpanne** jīvaḥ syān **naṣṭacetanaḥ**
Ato viṣṇor vaśe sarvam tena vyāptam iti smaret’ iti ca.
‘**Nidrā** caiva sunidrā ca dvidhā nidrā prakīrtitā
Tatra nidrā bhaven nityā sunidrā mṛtikālagā’ iti sāmye.
‘Manomātrasvarūpatvāt svapno **māyeti** kathyate’ iti ca.

Tathā **nānārthadam mana** eva. Manasā hi viśayāḥ pratīyante.

(*Bhāgavatātātparyanirṇaya* 22.28.3)

Bhakti Siddhānta Sarasvatī

Viśve ahaṅkārapravaṇa kārye pravṛtta ha-ile bhagavatsevāvismṛtajanya nidrābhibhava haya. Baddhajīvadeha kramaśaḥ tāhāra aṇucit nityāvasthiti bhuliyā giyā svarūpāvasthiti vismṛta hana. Bhagavānera bahiraṅgāśaktipariṇata jagate bhokṛtvābhimāna tāhāke grāsa kare. Sutarām pravṛtta vyakti kichukṣaṇa svīya pade avasthāna karibāra abhinaya karite karite vinaṣṭa hana. Eka-mātra bhagavadupāsānārahita ha-iyā acicchaktipariṇata prakṛta dravyasamūhera-o ahaṅkāre vimūḍhajanagaṇera prabhu ha-ibāra vāsanā saṅkhyāgata heya vicitratāya jīvera baddhadharma vṛddhi karāya. Takhana ekamātra bhagavatsevāra parivarte bahuvalabhatādharma āsiyā sevā-vimukha jīvake dvitīyābhiniṣṭa karāya. (*Gauḍīyabhāṣyavivṛti* 11.23.3)

Text 4

Kim bhadram kim abhadram vā dvaitasyāvastunaḥ kiyat
Vācoditam tad anṛtam manasā dhyātam eva ca. (11.28.4)

Anvayaḥ---**Avastunaḥ** (asatyasya) **dvaitasya kim bhadram kim vā abhadram** (tathā) **kiyat** (bhadram kiyat vā abhadram bhavati) **vācā uditam** (uktaṁ) **manasā** (cittena) **dhyātam eva ca** (cintitam api ca yat) **tat anṛtam** (mithyaiva).

Anuvāda---Yehetu dvaitamātra-i asatya, sejanya tanmadhye “ihā utkrṣṭa, ihā apakrṣṭa, ei amśa utkrṣṭa, ei amśa apakrṣṭa,” erūpa vicāra karā yāya nā; parantu vākyadvārā yāhā ukta haya evaṁ manera dvārā yāhā cintita haya, tatsamudaya-i mithyā jānibe.

(*Gauḍīyabhāṣya* 11.28.4)

Śrīdhara

Dvaitāsatyatayā stutinindayor nirviṣayatvaṁ prapañcayati---‘**kiṁ bhadram**’ iti sārdhaiḥ ṣaḍbhiḥ. **Avastuno dvaitasya** madhye **kiṁ bhadram, kiṁ vā abhadram, kiyad bhadram, kiyad vā abhadram?** ity arthah. Avastutvam evāha---‘**vācā**’ iti bāhyendriyopalakṣaṇam. **Vācā uditam** uktaṁ, cakṣurādibhiḥ ca yad dr̥śyam, **tad anṛtam** iti. (*Bhāvārthadīpikā* 11.28.4)

Vīrarāghavācārya

Nanu, dehadharmāṇām ātmany āropeṇa stuti-nindayor ittham anarthahetutve’pi teṣāṁ tad-gatatvaṁ paśyato nindatas stuvataś ca na ko’py anartha ity ata āha---**kiṁ bhadram** iti. Na vasaty ekarūpatayety **avastu**, tasya **dvaitasya** bhinnasya nānāvidhasya dehasyātmavastu-vyatiriktatvāviśeṣāt **kiyat kiṁ bhadram** kiṁ maṅgalaṁ **kiṁ vā’bhadram** devādiśārīrasya kṛmyādiśārīrasya ca prakṛtipariṇāmarūpatvāviśeṣān niṣekagarbhādikālākṛtvāsthādyaviśeṣāc ca bhadratvābhadrakarūpeṣu kim abhadratvādicintayety arthaḥ. **Vācoditam** devādiśabdoditam **manasā dhyātam** ahamabhimānāspadaṁ yad devādiśārīraṁ, **tad anṛtam** dehadharmā- devatvādikam ātmany asatyam ity arthaḥ. Ato dehadr̥ṣṭyātmadr̥ṣṭyā ca na stuti-ninde yukte iti bhāvaḥ.

(*Bhāgavatācandrikā* 11.28.4)

Vijayadhvaṇī Tīrtha

Avastuno nityāpratihatlakṣaṇavastv ajānato **dvaitasyā**śubhasya mithyājñāninaḥ puṁsa āśīrvādādīnā **kiṁ bhadram** bhavati? Kālaguṇāt svād guṇād vā bhavati ced api, tat **kiyad** evātyalpaṁ eva; bhadravad abhadram api viśeṣāpādakaṁ na bhavatīty āha---**kiṁ abhadram** iti. Nityam aśubhātmana tasya viśeṣataḥ **abhadram kiṁ**---na kim api; bhavati ced api, tat **kiyad** eva yatnavato’pi māyāvādīnaḥ svayogyād ādhikyena na bhavatīti yasmāt tat, tasmād aśubham jīvam uddiśya sajjanavā**coditam** uktaṁ, **manasā** śubhādikam bhavaty iti **dhyātam** cintitam api **anṛtam** asatyam eva, viśeṣāpādakaṁ na bhavatīty arthaḥ. Anena vaiṣṇavenāvaiṣṇavam uddiśya tatpraśamsādivad āśīrvādādikam na kartavyam ity uktaṁ bhavati---‘Ucyate dhyāyate vāpi kunaram prati yac chubham / Asatyam eva bhavati svabhāvo’sattvam eva yat’ (...) iti vacanāt. Dvaitaniṣedho’tra kriyā ity anyathāvyākhyānaṁ ca śabdāsūcitena ‘Ekaṁ tu śubham uddiṣṭam aśubham dvaitam ucyate / Puṁso’śubhasya kiṁ bhadram kim abhadram viśeṣataḥ / Sarvadā śubharūpatvād viśeṣo’tyalpa eva hi’ (...) iti vākyena nirastatvād upekṣaṇīyam iti bhāvaḥ.

(*Padaratnāvalī* 11.28.4)

Jīva Gosvāmī

‘Ābādhito’pi hy ābhāsaḥ’ (BP 7.15.58) iti saptamāntākhyānarītyaiva pṛthagavayavilakṣaṇa-dvaitasyāvastutayā stuti-nindayor nirviśeṣatvaṁ prapañcayati sārdhaiḥ ṣaḍbhiḥ---**kiṁ bhadram** iti. **Tat** paramātmacaitanyād **anyat** avayavirūpaṁ **dvaitam**. (*Kramasandarbhā* 11.28.4)

Viśvanātha

Dvaitasyāsatyatayā stuti-nindayor nirviṣayatvaṁ prapañcayati sārdhaiḥ ṣaḍbhiḥ---**kiṁ bhadram** iti. ‘**Avastunaḥ**’ iti madvighrahdhāmanāmbhaktādikam cidrūpatvād

brahmavastv eva, tadbhinnasya **dvaitasya** sambandhi yad **vācā uditam**, yan **manasā dhyātam**, **tat** sarvam **anṛtam kiṃ bhadram, kiṃ vā abhadram, kiyad vā bhadram** ity anvayaḥ. Yataḥ stuti-ninde syātām iti bhāvaḥ. Evam agre'py **asacchabdena** cidbhinnam eva jñeyam. Vyākhyāntare 'Satya-jñānānantānandamātraikarasamūrtayaḥ' (BP 10.13.54) iti, 'tāsām madhye sāksād brahma gopālapurī hi' (GTU 2.29) iti, 'Āsya jānanto nāma cidvivaktana' (RV 1.156.3) iti, 'Prayujyamāne mayi tām śuddhām bhāgavatīm tanum' (BP 1.6.29) iti, 'manniketaṃ tu nirguṇam' (BP 11.25.25) iti, 'nirguṇo madapāśrayaḥ' (BP 11.25.26) ityādivacanebhyo guṇātītatvenāvagamiteṣv api vastuṣv anṛtatvaprasiḍḍhiḥ syād, atas tan nopādeyam. (*Sārāthadarśinī* 11.28.4)

Śukadeva

'Īśvaravyatiriktasya svata evāsvatantratvenāvastutvād śubhāśubhakartṛtvapratītir apārthā' ity upapādyati---'Kiṃ bhadram' ity ārabhya 'niḥsaṅgo vicaret' (BP 11.28.9) ityantena. **Dvaitasya** paramātmano'nyasya devaviśeṣasya rājādīmanuṣyaviśeṣasya vā **kiṃ bhadram** śreya iṣṭapṛāptir iti yāvāt, **abhadram** aśreya'niṣṭam **kiṃ** syāt, **kiyad vā** syāt?---na kim apīti bhāvaḥ. Tatra hetugarbhitaviśeṣaṇam kathambhūtasya **dvaitasya**? **Avastunaḥ** avastutvād ity arthaḥ. Avastutvam atrāsvatantratvam anityatvam vā vivakṣitam, tathābhūta**dvaitasye**ṣṭāniṣṭahetutvam yad **vācā uditam** uktaṃ, **manasā dhyātam** cintitam vā, **tad anṛtam** ajñānakalpitaṃ eva, na vāstavam ity arthaḥ. Devāḥ rājāno vā paramātmanaḥ parasmāt sakāśād itaratvenāsiddhāḥ, ata eva svaśreyasy evāsamarthāḥ---kuto'nyeṣām taddhetavo bhavyeḥ? iti bhāvaḥ.

(*Siddhāntapradīpa* 11.28.4)

Madhva

'Ekaṃ tu śubham uddiṣṭam aśubham **dvaitam** ucyate
Puṃso'śubhasya **kiṃ bhadram kiṃ abhadram** viśeṣataḥ
Sarvadā'śubharūpatvād viśeṣo'tyalpa eva hi' iti bhārate.

Dvaitasyāśubhasya puruṣasya **kiyad** alpam eva hi **bhadram abhadram vā** svayogyād ādhikyena na bhavati yatnavato'pīty arthaḥ.

'Atas tadviśaye **dhyātam** uktaṃ ca śubham **anṛtam** eva
Ucyate dhyāyate vāpi kunaram prati yac chubham
Asatyam eva bhavati svabhāvo'satyam eva yat' iti pradyote.

(*Bhāgavatātātparyanirṇaya* 11.28.4)

Bhakti Siddhānta Sarasvatī

Vāstavavastu ekamātra. Prakṛtijāta guṇādhāre pratibimbīta ha-iyā chāyādharmavaśataḥ vāstavavastura dharma parivardhita haya. Chāyā vā pratiphalita pratibimba kakhana-o ātma-maṅgalavidhāna karite pāre nā; tāhā kona samaye kona vastuke anukūla o kona samaye kona vastuke pratikūla dhāraṇā karite thāke evam avāstava pratītite vāstavavastura saūsādrīya lakṣya kariyā vastu ha-ite pṛthak buddhi kare. Tat-kāle vākyera uccāraṇa o manera dhyāna samasta-i vastu-dharma-ha-ite pṛthak ha-iyā abhaktira vicāre nija ahaṅkāra poṣaṇa kare. Jaḍadhyānera dhyātā o bhogamaya vyāpārera vaktā bhadṛābhadravicāre sunipuṇa ha-iyā advayajñāna vrajendranandanera sevāvimukha ha-iyā paḍe. Ātmāra nityadharmā supta ha-ile mana-i aṇu-jīvātmāra vikṛtiyogyatā lābha kare. Mana āpanāke sevayajñāne rūpa-rasa-gandha-śabdādi svīya bhṛtyagaṇera dvārā saṅgraha kariyā sukha-duḥkhe abhibhūta haya. Tajjanya advayajñānera abhāve vaikuṇṭhasevā-rahita vyaktigaṇa jaḍa-vicītrātā o jaḍa-vaiśiṣṭyera ādara kariyā thākena. Eirūpa ādarakārī bhogi-sampradāya bhogera viparīta tyāgera kalpanāra dvārā ye

dvaitavādera āvāhana kariyā kevalādvaitamatavāda pracāre vyasta hana, uhā-o satyera vivarta jānīte ha-ibe. Māpiyā la-ibāra tapasyā tāhāke bhaktipatha ha-ite vicyuta kare baliyā advaya jāneya vastute tini guṇajāta darśanera āropa karena evaṁ hlādinī, sandhinī o saṁvit vṛttitrayera upalabdhi ha-ite vañcita hana. Tatkāle satya o mithyā, ubhayake-i mithyā baliyā tānhāra dhāraṇā haya. Kintu nityasatyera naśvaratāke jāgatika satyera mithyāra sahita samajñāna karā kartavya nahe. (*Gauḍīyabhāṣyavivṛti* 11.28.4)